

P+

SPECIAL

Jaargang 16
week 42 | 2017

Van bisschop tot kindervriend

De transitie van Sinterklaas

De transitie van Sinterklaas

In het hele Christendom is er niet één heilige die zoveel transformaties doormaakte als de bisschop van Myra

Blootshoofds, met korte baard. Zo staat deze versie van Sinterklaas op het Piazza San Nicola in Bari, Zuid-Italië.

Geen enkele Sint kende zoveel gedaanteverwisselingen als Sinterklaas. In Italië wordt hij nog traditioneel als katholiek heilige vereerd. De basiliek in Bari waar zijn botten rusten is een bedevaartsoord. In ons land veranderde de bisschop van Myra in 1700 jaar tijd stukje bij beetje tot de kindervriend van nu. Pas anderhalve eeuw geleden kreeg hij er een knecht bij. Nu is het de beurt aan deze Piet om zich aan de veranderde wereld aan te passen, ook al is daar geen transformatie, maar een transitie in denken voor nodig.

Foto cover:
Een van de vele gedaanten van Sinterklaas, die in Italië zo bruin ziet, dat hij in de tropen geboren zou kunnen zijn.

Wat hier allemaal niét te zien is, dat is op het Piazza San Nicola in Bari het meest wonderbaarlijke. Het gaat niet om een paar kleine details, hier ontbreken álle elementen van onze Sinterklaasviering.

Die ene luxe zwarte Mercedes op dit plein is wél heel erg aanwezig. Er zit een maandagochtendbruid in, die minstens tien minuten moet doorbakken in de hete Zuid-Italiaanse zon. Alles voor de fotografen, die met drie man sterk hun apparatuur gereed maken. Ze willen het uitstappen uit de bruidsauto zowel vanaf de grond als vanuit de lucht vereeuwigen, met een drone. Wanneer dat beslissende moment eindelijk aanbreekt, is de bruid inmiddels zo nijdig als een spin. Voor de foto nog even een glimlach, maar zodra ze alweer moet wachten voor het bordes van de basiliek San Nicola, spuwt ze vuur. Ze ziet allemaal dingetjes die niet helemaal perfect in orde zijn. Zelfs haar echtgenoot krijgt het even later te verduren, terwijl ze dan toch al voor het altaar staat. De priester somt in het Latijn een hele reeks namen op, waaronder ook die van Sinterklaas zelf.

Het is een eer om te trouwen in de kerk waar bisschop Nicola rust, omdat hij volgens de legende drie zusjes goud schonk als bruidsschat zodat ze geen prostituee hoefden te worden.

San Nicola op het plein kijkt onbewogen toe, vanaf zijn sokkel. De felle zon projecteert messcherpe contouren van de heilige op de ruwe keitjes. Het is deze schaduw die herinneringen oproept. Zo diep zitten alle attributen die onlosmakelijk bij de goedheiligman horen in ons bewustzijn, dat het spelletje opdoemt, dat lange autoritten naar vakantie landen opvrolijkte: Ik zie, ik zie, wat jij niet ziet. Maar dan de omgekeerde versie. Ik mis, ik mis, wat jij niet mist. En wat mis ik hier allemaal? Met de beste wil van de wereld valt in de schaduw van het standbeeld onze Sinterklaas niet te herkennen. Zelfs zijn staf is anders. Waar is zijn mijter? Denken de Italianen soms dat Sint zo maar blootshoofds over straat gaat? Op het plein en in de basiliek ontbreekt alles wat Sinterklaas tot onze Sinterklaas maakt.

De Italianen verbeelden hun San Nicola ook niet als een bejaarde. Sinterklaas gaat hier door voor een in de tropen geboren man van middelbare leeftijd. Het heiligenbeeld in de basiliek toont de Sint met een diep donkerbruine huid. Zo wordt hij elk jaar op 7 mei in processie naar de haven van Bari gebracht. In de crypte onderin de basiliek liggen de overgebleven botten van de bisschop, onzichtbaar in een stenen graf. Gestolen door 62 vissers om de stad Bari op de kaart te zetten als tussenstop voor pelgrims op weg naar het Beloofde Land.

Het is duidelijk dat onze Sinterklaas niet de San Nicola van de Italianen is. In heel het christendom is er niet één heilige die zoveel transformaties doormaakte als de Byzantijnse bisschop van Myra. In de manier waarop hij wordt afgebeeld is nauwelijks enige lijn te ontdekken. Ook de Russisch-orthodoxe kerk schildert hem op iconen als een totaal andere man af, met een lang smal gezicht, kort grijzend baardje en een kalend gerimpeld hoofd. Zou hij dan zelfs geen witte baard hebben gehad? Onmogelijk is dat niet. De bisschop leefde van 270 tot 6 december 343 en werd ongeveer 73 jaar oud. Het is dus maar net op welk moment in zijn leven je de meest wenselijke Nicola wilt afbeelden. Of zou de witte lange baard afkomstig zijn van de Noorse oppergod Odin, die ook te paard door de lucht vloog en zo ook makkelijk op het dak had kunnen landen? Hoe de bisschop er echt heeft uitgezien werd pas enkele jaren geleden duidelijk door onderzoek van zijn schedel door dr. Caroline Wilkinson van de University of Manchester. Zij maakte daarna een reconstructie van het gezicht, met als grote verrassing een gebroken neus. Hadden de Romeinse bezetters deze verwerpelijke christen Nicola in de gevangenis in elkaar geslagen?

Voor gelovige Russen is Sint Nicolaas de beschermheilige van hun land. Het is een van de vele contradicties van het christendom, dat te boek staat als monotheïsme, het geloof in het bestaan van slechts één enkele God. Dit in tegenstelling tot de oudere godsdiensten zoals die van de Grieken en Romeinen waar een heel crisisteam van goden zorg droeg voor verschillende kwesties. Sinterklaas vervult in feite de functie van halfgod. Net als Saint Patrick

in Ierland, die ironisch genoeg een einde probeerde te maken aan het Keltische polytheïsme. Maar er is wel een rode draad te ontdekken. Ondanks de vele transformaties grijpen alle gedaanteverwisselingen van onze Sint terug op de rol die de bisschop speelde als goede gever.

Sinterklaas is in het huidige Turkije geboren, toen nog het Byzantijnse Rijk, het oostelijke bolwerk van de Romeinen - dat langer standhield dan Rome zelf. Zijn ouders waren welgestelde Grieken die in het dorpje Patara woonden, maar ze kwamen door een epidemie vroeg te overlijden. In de stad Myra, die tegenwoordig Demre heet, zou hij uitgekozen worden om bisschop te worden. Het eerste mirakel na zijn benoeming was het redden van een baby. Het kindje zat in een badkuip op een open vuur, compleet vergeten door moeder die een gebedsdienst van Nicola bijwoonde. Toen ze thuis kwam, sloeg de rook in de woning haar tegemoet. Toch was de baby niet gekookt. Een ander keer bracht de bisschop drie door een slager in stukken gesneden kinderen weer tot leven, zeven jaar na de moord. Ook wist de bisschop de stad voor een hongersnood te behoeden, door zakken graan te vragen aan een vloot van vrachtschepen uit Alexandrië. Hij beloofde dat de totale vracht bij aflevering even zwaar zou wegen als bij vertrek, wat wonderbaarlijk ook nog het geval bleek te zijn. Maar de meeste indruk maakte hij toch als filantroop. Zo is er de legende van de drie jonge zussen, die niet konden trouwen omdat er geen bruidsschat beschikbaar was. Deze was bedoeld om mee te geven aan een bruidegom, wat de gewoonte was in die tijd. De vader van de vrouwen was het familiekapitaal kwijtgeraakt. Er zou hun niets anders resten dan prostitutie te worden, om zo in hun levensonderhoud te kunnen voorzien. De bisschop greep in en gooide midden in de nacht een zak goud door een

Altaar (links)

De grafombe waar de beenderen van Sinterklaas bewaard worden is te vinden in de basiliek San Nicola.

Om aan de jaarlijkse ergernisdans te ontsnappen, kan het denken van maatschappelijk verantwoorde ondernemingen helpen.

Ook hippe toeristen knielen voor San Nicola, zoals Sinterklaas in Italië heet.

In het jaar 1087 ontvoerden 62 vissers de al 700 jaar oude overblijfselen van Sinterklaas uit Turkije en brachten ze aan wal in Italië.

➤ open raam van het huis. Kort daarna trouwde de oudste dochter. Niet lang daarna volgde een tweede zak met inhoud. Ook de tweede dochter was hiermee gered. Daarna lag vader op de loer om de onbekende weldoener te kunnen betrappen. Bij het werpen van de derde zak stapte vader tevoorschijn. Hij zou geroepen hebben: "Nicola! Jij bent het! Jij hebt mijn dochters voor het ongeluk behoed!" De verraste bisschop vroeg de man dringend om zijn identiteit geheim te houden. Nicola zou het volgende gezegd hebben: "Je moet God danken die deze geschenken heeft gebracht, als antwoord op je gebeden."

Hiermee was het oerverhaal van Sinterklaas geboren, de anonieme bringer van geschenken in de nacht. Toch zou het nog een eeuw duren voordat de bisschop van een serieuze heilige zou transformeren tot kindervriend. In het jaar 1163 organiseerde het bisdom Utrecht voor het eerst een streng religieuze herdenking voor Sint Nicolaas. Op zijn sterfdag 6 december, die later werd omgezet tot zijn verjaardag, om hem zo het eeuwige leven te kunnen geven. In dezelfde tijd begonnen Franse nonnen op dezelfde gedenkdag snoepjes en kleine cadeautjes achter te laten op de stoepen van huizen waar arme kinderen woonden, in een sok. Dit gebruik breidde

Hoe veranderde Sinterklaas in 1700 jaar?

270-343

De schedel van Sint Nicolaas

Van de bisschop van Myra (in Turkije) is de schedel en een deel van het skelet bewaard gebleven. De goedheiligman bleek een gebroken neus te hebben. Mogelijk dat Romeinse overheersers hem in de gevangenis hebben afgetuigd.

400

Op Russische iconen

In Rusland werd Sint Nicolaas een belangrijke heilige van de Russisch Orthodoxe kerk. Hij staat op tal van iconen als man van middelbare leeftijd afgebeeld, met korte baard, blootshoofds. De oudste icoon dateert van 400.

1087

Gebruinde Italiaanse versie

Om van de Zuid-Italiaanse havenstad Bari een bedevaartsoord voor kruisvaarders te maken, ontvoerden Italiaans vissers de botten van Sint Nicolaas uit Turkije. De Italianen zagen de heilige als een gebruinde man, naar de mode van die tijd.

1625

De Amerikaanse Santa Claus

Landverhuizers, ook uit Nederland, namen hun Sint Nicolaas mee naar Amerika, waar hij transformeerde tot een corpulente gezelligerd met rode muts, niet vies van een flesje Coca-Cola. Santa Claus kwam op de Noordpool te wonen, met rendieren.

1850

Nederlandse versie met knecht

In Nederland kreeg de Sint zoals wij die nu kennen vorm in een prentenboek van de Amsterdamse onderwijzer Jan Schenkman. Hij bedacht de witte baard, de rode mijter, de zak, de stoomboot uit Spanje, paarden op het dak, het grote boek en de knecht.

2014

Britse gezichtsreconstructie

De John Moores University in Liverpool maakte met behulp van de schedel van de bisschop een gezichtsreconstructie. Ook dit is een momentopname, want de echte bisschop werd ruim 70 jaar oud. Hij overleed op 5 december 343.

Een volksfeest dat zich niet aan de nieuwe situatie aanpast en zelfs met de rug naar nieuwe landgenoten staat, kan geen volksfeest blijven ➤

zich uit naar de Lage Landen, Duitsland, Oostenrijk, Frankrijk, Zwitserland en Groot-Brittannië. Ouders namen de taak van de geestelijken over om kleine geschenken voor hun kinderen te verstoppert. Het waren meestal appels, sinaasappels, noten of koekjes. De sok werd later een schoentje.

Ten tijde van de Reformatie in de 16e eeuw had de katholieke Sint Nicolaas de kerk inmiddels verlaten en was hij opgenomen in de volkscultuur. De Sint stapte min of meer uit de kerkraden, om in de bakkerij terecht te komen, om daar zijn beeltenis terug te vinden als taaitaipop. Ook al probeerden stadsbesturen deze heiligschennis te verbieden, de bevolking van Delft, Arnhem, Utrecht en Amsterdam trokken zich van verboden niets aan. Het was de redding van Sinterklaas, want in de Lage Landen verdwenen de Roomse heiligen steeds meer uit beeld, terwijl de Goedheiligman een blijvertje was. Na de koek kwamen vele andere attributen en gebruiken. De komst van Zwarte Piet liet nog heel lang op zich wachten. Hij verscheen pas op het toneel in 1850, in het geïllustreerde boek 'Sint Niklaas en Zijn Knecht' van de onderwijzer Jan Schenkman - *What's in a name?* Rijke families pronkten al in de 18e eeuw met een statusverhogende Afrikaanse bediende: ze werden zelfs op staatsieportretten geschilderd, zoals deze zomer getoond op een expositie in Museum Weesp.

De Amsterdamse onderwijzer liet de Goedheiligman bovendien voor het eerst op een stoomboot arriveren, toen een vrij recente uitvinding. Die boot kwam verwarrend genoeg uit Spanje aangevaren, wat alleen verklaard kan worden uit een historische periode waarin de Spaan-

se kroon dat stuk van Italië bestuurdde waar de Nicolaasbasiliek staat. Ook was daar ineens een knecht, een donkergetinte 'Moor', een Noord-Afrikaan dus. Hij hielp de Sint de cadeautjes te dragen, die de Goedheiligman in een Nederlandse bakkerij en boekhandel aanschafte en dus niet meenam van de Ramblas in Barcelona. Deze toevoeging lijkt nu misschien altijd al te hebben bestaan, maar het liedje 'Zie ginds komt de stoomboot', de eerste pagina uit dit prentenboekje, is dus maar net anderhalve eeuw oud.

De dreiging met straf paste in deze tijd waarin de pedagogiek voorschreef dat opvoeden vooral een kwestie van bang maken was. Sinterklaas ondervroeg kinderen dan ook streng over hun gedrag. Stoute kinderen hadden alle redenen om bang te zijn: 'Daar stopt hij twee knaapjes, pardoes in zijn zak'. De boodschap was duidelijk: het was zaak om een jaar lang door te komen zonder negatieve aantekeningen in 'Het Grote Boek'. Ook een bedenkensel van Schenkman, waarschijnlijk geïnspireerd op zijn eigen praktijk als schoolmeester.

Hij schreef overigens ook antisemitische teksten; de 'Jodenbrieven', zoals hij ze zelf noemde. Het Joods Historisch Museum bewaart ze. Ook over 'negers' had hij niet veel fraais te melden. Uit een ABC-boekje waarin hij een alfabet samenstelde: 'N is een neger nog zwarter dan roet'.

Het prentenboek van Schenkman werd de nieuwe standaard. Omdat knechten in Nederland vaak Jan of Piet heetten, kreeg de Moor met Turkse broek al meteen de naam 'Pieter mijn knecht', voor het eerst vastgelegd in een boek van de illustrator Jozef Alberdink Thijm. In 1920 werd 'Piet' pas voor het eerst 'Zwarte Piet' genoemd, mogelijk naar het kaartspelletje 'Zwartepieten', dat al

- ▶ wat langer bestond. De verliezer moest het gezicht zwart maken met een boven een kaars verbrande kurk. Dat die ene Piet een heleboel Pieten werden, hebben we te danken aan de Canadese bevrijders. Zij verkleedden zich na de Tweede Wereldoorlog in 1945 als Zwarte Pieten om de verzwakte oorlogskinderen met chocolade te overladden.

Het proces om de rol van die kwaai Piet te veranderen, begon in de jaren vijftig van de vorige eeuw. De verklaring voor het zwarte gezicht werd aangepast Piet zag niet meer zwart omdat hij van oorsprong een Moor was. Dat kwam doordat hij roet aan zijn gezicht had gekregen door het steeds maar op en neer klimmen in de schoorsteen. Zwitserland diende daarbij tot als voorbeeld, waar de knecht 'Schmützli' heet, vrij vertaald: 'viezerikje'. Een oplossing was het overigens niet, zeker niet voor vragen van kinderen die wilden weten hoe het toch kon dat de kleren van Piet in de schoorsteen wél schoon bleven. De functie van Piet als boeman verschoof daarna naar die van vrolijke grappenmaker, met acrobatische capriolen. Omdat er zoveel waren, kwam er een taakverdeling, van Hoofdpiet tot Wegwijspiet tot Paardenpiet. Toen vooral de Caraïbische bevolking en linkse activisten in Nederland begonnen te protesteren tegen de discriminerende aspecten van deze figuur, inclusief zijn kleding en gouden oorringen uit de tijd van de slavernij, verscheen de eerste Regenboogpiet. Bij de vakcentrale FNV dook zelfs de eerste verklede, maar verder volledig ongeschminkte Muziekpiet achter de piano op. Die door een kind vrolijk uitgezwaaid werd met: "Dag witte Zwarte Piet!"

Hoeveel attributen maken onze Sinterklaas tot Sinterklaas?

Wie de Italiaanse San Nicola ziet, beseft pas goed hoeveel attributen onze Sinterklaas in de loop van de tijd tot zijn beschikking heeft gekregen. Wat ontbreekt er allemaal in Bari, waar de botten van de oorspronkelijke bisschop van Myra rusten?

- + Geen zwarte Pieten.
- + Geen lange witte baard.
- + Geen rood gewaad.
- + Geen witte onderjurk.
- + Geen witte handschoenen.
- + Geen witte schimmel.
- + Geen jute zak.
- + Geen roede.
- + Geen gevulde sok.
- + Geen netje met gouden munten
- + Geen schoentje.
- + Geen chocoladeletter
- + Geen taaitaipop
- + Geen banketletter
- + Geen dik boek vol namen.
- + Geen rijmelgedichten.
- + Geen pepernoten.
- + Geen moersepein.
- + Geen stoomboot.
- + Geen maan die door de bomen schijnt.

Vandaag vraagt Nederland zich geërgerd af hoe een eeuwenoude traditie behouden kan blijven, zonder elk jaar weer opnieuw diezelfde vreselijke discussie te moeten voeren. Sinterklaas zit diep in de genen van de Nederlanders. Het waren zelfs landgenoten die de Sint meenamen naar de zeventiende-eeuwse nederzetting Nieuw Amsterdam / New York, waar de Sint zich aanpaste aan Amerika. De protestanten verplaatsen zijn feestdag bovendien naar Kerstmis. De kerkhervormer Luther vond dat het geven van geschenken met het kerstkind geassocieerd moest worden: 'In een religie waarin God goed doet, kunnen geschenken slechts van Hem komen'. Omdat 'Santa Claus' lang voor de komst van Zwarte Piet in Nederland transformeerde tot obese vrolijkheid, heeft de Amerikaanse Sint het altijd zonder knecht moeten stellen. De ontheemde Santa kreeg daarvoor in de plaats een vaste verblijfplaats op de Noordpool, inclusief een rendier met een rode neus, luisterend naar de naam Rudolph. Het dier kon bovendien door de lucht vliegen. En Santa begon Coca-Cola te drinken. Geen wonder dat hij veel dikker is dan onze magere Sint, *the original*.

Om aan de jaarlijkse ergernisdans te ontsnappen, kan het denken van maatschappelijk verantwoorde ondernemingen helpen. Een goed gebruik is inmiddels de zoektocht naar de oorsprong en verantwoording van grondstoffen voor producten. Waar komen ze vandaan? Hoe worden ze gewonnen? De weg terugvinden naar de oerbronnen van Sinterklaas is ook goed mogelijk. Historici hebben inmiddels vastgesteld welke verhalen bedacht zijn en welke op historische feiten berusten. Het maakt op zich niet veel uit. Op de diepere waarden die San Nicola toen motiveerden, valt ook vandaag niets af te dingen. Goed zijn. Geven aan de armen. Beschermen van weerloze kinderen. Praktisch strijden voor rechtvaardigheid. Aan Sinterklaas hoeft niet zoveel te veranderen. Het zijn dit keer de Pieten die nodig moeten transformeren. De makers van de maatschappelijke onderneming Tony Chocolonely staken vorig jaar hun hoofd boven het maaiveld uit, bij de introductie van hun Sinterklaasletters. Ze bedachten een beslissingsboom met als uitkomst dat Piet mocht blijven, zij het met beperkte roetvegen. Dat was dapper, maar het is geen structurele oplossing. Het is ook minder principieel dan het streven van Tony Chocolonely om een 'slaafvrije reep' te maken. Ook Zwarte Piet zelf moet 'ontslaafd' worden. Ook al is hij oorspronkelijk door Schenkman niet als slaaf neergezet, hij wordt nu eenmaal wél als slaaf ervaren.

Een transformatie is dit keer niet genoeg. Er is een transitie nodig, een kanteling in denken. In vergelijking met 150 jaar geleden is Nederland steeds meer een multicultureel land geworden, zeker in de steden. Een volksfeest dat zich niet aan de nieuwe situatie aanpast en zelfs met de rug naar nieuwe landgenoten staat, kan geen volksfeest blijven. De oude bisschop Nicola had er vast net zo over gedacht. ■

Epiloog

Het snel naderende onweer hoort niet bij de regen. Het is afkomstig van de *bateria*, de rijen met trommelaars die donderend door de straten van Rotterdam stampen. Het zijn echo's uit Rio de Janeiro. Na de bevrijding uit de slavernij ontwikkelde zich daar in Brazilië het nieuwe hartritme van het carnaval, de polyritmiek van de samba. En hoe flexibel zijn de migranten, die hun feest meenamen uit Zuid-Amerika. In koud Nederland verplaatsten ze hun optocht van de sombere februari maand simpelweg naar het hartje van de zomer, eind juli.

Dat gaat bijna alle jaren goed, maar vandaag ziet de havenstad grauw van de motregen. Soms hebben de *queens* zichtbaar kippenvol op de benen, de bontgekleurde paradijsvogels bovenop de praalwagens. Ze dansen en lachen zich weer warm, ook de blanke Nederlanders die deelnemen aan de optocht. Dit feest laat zich niet verregenen, deze trotse bijdrage aan multicultureel Nederland.

Ineens een vreemde herkenning. In deze bonte glitterwereld loopt zomaar iemand naast de stoet die voor een ongeschminkte zwarte Piet zou kunnen doorgaan. Groene cape met goud afgezet, groen trainingspak met gouden randen, rastakapsel.

En ook is er weer dat spelletje van vroeger: Ik zie, ik zie, wat jij niet ziet. Zou de volgende groep uit deze carnavalsstoet passen bij de binnenkomst van Sinterklaas? Nee, deze niet. Veel te bloot en sexy. En deze groep duivelsuitdrijvers, in trance? Nee, veel te ruig voor de kleintjes. Dan nadert een dicht op elkaar dansende groep van zwart-wit geblokte jurken, met rode banen. Een van de vrouwen heeft haar gezicht deels wit geschilderd, tot een half masker. Ze ziet de fotograaf. Steekt plagend haar tong uit. *That's it!*

Hoe makkelijk is het om het volksfeest Sinterklaas weer van ons allemaal te maken. Geen Sint met knecht, maar Sint met vrienden. Waarom kwam nooit iemand op dat idee? Wat zou er op tegen zijn? Tijd om eens ouderwets te gaan polderen? Het is uiteraard aan de allochtone gemeenschap in Nederland zelf om wel of niet bij te willen dragen aan de transitie van Sinterklaas.

Net zo feestelijk als Zwarte Pieten, met dit verschil dat de deelnemers van het Zomercarnaval in Rotterdam trots zijn op zichzelf en hun bijdrage aan veranderend Nederland.

Website

+ Een uitgebreide database over de bisschop van Myra is die van het St. Nicolascenter in Holland, Michigan, VS. Ook met veel aandacht voor de jaarlijkse discussie in Nederland.

+ Het originele prentenboek 'Sint Niklaas en zijn Knecht' van Schenkman staat op de website 'Het oude kinderboek'.

+ Een verhelderende documentaire van de BBC over het ware gezicht van de bisschop van Myra, 'Santa Claus the Real Face'.

- + TEKST JAN BOM
- + EINDREDACTIE PETER NOORDERMEER
- + FOTOGRAFIE P+ PEOPLE PLANET PROFIT
- + ART DIRECTION BUREAU BOUDEWIJN BOER + STUDIO 10
- + UITGEVERIJ ATTICUS BV
- + WWW.P-PLUS.NL

MET DANK AAN LEO MESMAN EN MARCEL LA ROSE.